

FUNKCJONOWANIE I ROZWÓJ DZIECKA W RODZINIE DYSFUNKCYJNEJ

Сімейне освітнє середовище має важливе значення для розвитку особистості, тому що саме сім'я передає культурну спадщину від покоління до наступного покоління, знайомить дітей з нормами соціального життя і культурними цінностями. Проте, не всі сім'ї вміють належним чином виконувати свої функції і реалізувати поставлені завдання. Це явище часткової або повної сімейної дисфункції. Саме такі сім'ї створюють негативний вплив на розвиток особистості дитини, що призводить до порушення його фізичної і психічної природи розвитку.

Ключові слова: *сімейне середовище, дисфункція, розвиток особистості дитини.*

Семейная образовательная среда важна для развития личности, потому что именно семья передает культурное наследие от поколения к следующему поколению, знакомя детей с нормами социальной жизни и культурными ценностями. Однако, не все семьи умеют должным образом выполнять свои функции и реализовать поставленные задачи. Это говорит о явлении частичной или полной семейной дисфункции. Именно такие семьи создают негативный эффект на развитие личности ребенка, что приводит к нарушению его физической и психической природы развития.

Ключевые слова: *семейная среда, дисфункция, развитие личности ребенка.*

Family educational environment is important because it is the family that passes on the cultural heritage to the next generation by introducing children to the norms of social life and cultural values. However, not all families manage to duly perform their functions and the ensuing tasks. This is where we talk about the phenomenon of partial or total family dysfunctionality. The fact that a child is being brought up in a dysfunctional family has a negative effect on the development of its personality. It results in health disorders of physical and psychical nature.

Key words: *family environment, disfunction, development of personality of child.*

1. Zakresy, przyczyny i postaci dysfunkcji rodziny

Postępujące przemiany społeczne, które nie pozostają bez wpływu na funkcjonowanie współczesnej rodziny stają się dość często przedmiotem dociekań

naukowych odsłaniających problemy, których doświadcza współczesna rodzina¹. Każda rodzina spotyka się z problemami, które niesie ze sobą codzienność. Istnieją takie rodziny, które potrafią własnymi staraniami wypełniać swoje zadania, ale są też i takie, które nie radzą sobie z rozwiązywaniem życiowych problemów. Pierwsze z nich określamy mianem funkcjonalnych, wydolnych, a drugie – dysfunkcjonalnych².

Rodzina dysfunkcjonalna jest systemem, który charakteryzuje się takimi interakcjami jego członków, które prowadzą do frustracji ich potrzeb, wykorzystywania niektórych osób, łamania istotnych praw osobistych, a także zaniku odpowiedzialności lub nadmiernej odpowiedzialności pewnych członków rodziny³. Dysfunkcjonalność rodziny może dotyczyć zarówno zakresu realizowanych przez nią zadań, jak i sposobu ich realizacji. Dlatego też wyróżnia się:

- dysfunkcję całkowitą – w rodzinie występuje kompletne niepowodzenie w realizacji jej zadań i muszą ją w tym zastąpić wyspecjalizowane instytucje;
- dysfunkcję częściową – rodzina nie potrafi realizować prawidłowo niektórych swych zadań. Dysfunkcjonalność ta może dotyczyć na przykład niepowodzeń w realizacji zadań wychowawczych rodziny⁴.

Dysfunkcje rodziny mogą wywoływać czynniki, które tkwią w samej rodzinie i cechach jej członków oraz czynniki tkwiące w środowisku. Tak więc mogą to być uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne. Do uwarunkowań wewnętrznych należą: cechy osobowościowe członków rodziny, wykształcenie rodziców, wielkość i struktura rodziny, więzi uczuciowe w rodzinie, postawy rodzicielskie, preferowany przez rodziców styl wychowania, przyjęty przez nich system wartości, brak wiedzy i umiejętności dotyczących życia rodzinnego, choroby. Z kolei zewnętrzne uwarunkowania i utrudnienia mają swe źródła w zjawiskach makrospołecznych. Zaliczmy do nich: rosnące zróżnicowanie warunków bytowych rodzin, pracę zawodową kobiet, koncentrację rodziców na zdobywaniu dóbr materialnych i brak czasu dla dzieci, migracje oraz emigrację zarobkową, niedostatki mieszkaniowe, niedofinansowanie edukacji, kultury i systemu opieki zdrowotnej, bezrobocie, upadek instytucji wspierających rodzinę w realizacji jej funkcji, relatywizację tradycyjnie uznawanych wartości i norm społecznych. Należy wyraźnie podkreślić, że dysfunkcjonalność rodziny jest wypadkową działania uwarunkowań natury

---

¹ Por. B. Lulek, Relacje rodzina – dziecko we współczesnym świecie, Kwartalnik Edukacyjny 2003, nr 1, s.15-20.

² Por. E. Syrek, Teoretyczne standardy zdrowia dzieci i młodzieży a ich środowiskowe uwarunkowania w rejonie górnośląskim. Studium pedagogiczno – społeczne, Katowice 1997, s. 4.

³ Por. M. Ryś, Problemy w rodzinie dysfunkcjonalnej, (w:) Wychowanie do życia w rodzinie, red. K. Ostrowska, M. Ryś, Warszawa 1999, s. 277.

⁴ Por. S. Kawula, Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy, Toruń 2001, s. 496-497.

wewnętrznej i zewnętrznej⁵.

Najczęściej wśród przyczyn dysfunkcji wymienia się:

1. Problemy alkoholowe – ich skutkiem jest samozniszczenie osób uzależnionych, dezorganizacja rodziny i szkody występujące u członków rodziny, a także naruszanie praw i porządku publicznego przez osoby nietrzeźwe. Alkoholizm jest częstą przyczyną rozpadu rodziny: rozwodów, sieroctwa społecznego dzieci, przestępstw przeciwko rodzinie, w tym przeciwko dzieciom.

2. Ubóstwo – najbardziej zagrożone są nim rodziny wielodzietne; niepełne z dziećmi na utrzymaniu; rodziny osób bezdomnych; mieszkające w małych miastach i na wsiach; rodziny, w których rodzice mają niski poziom wykształcenia. Brak środków na zaspokojenie podstawowych potrzeb, staje się często źródłem konfliktów pomiędzy małżonkami, które niszczą atmosferę domu rodzinnego, stają się powodem zachwiania poczucia bezpieczeństwa dzieci, ich nadpobudliwości oraz trudności w nauce.

3. Nieporadność życiowa – łączy się ona często z niskim poziomem wykształcenia rodziców. Jej przejawem są trudności w realizacji funkcji wychowawczej i ekspresyjno – emocjonalnej wobec dzieci. Może tu występować nadopiekuńczość w stosunku do dzieci, albo też zbytne ograniczanie im swobody i rygorizm. Przyczyną nieporadności może być brak wystarczających środków finansowych, niepełnosprawność dziecka lub też alkoholizm współmałżonka.

4. Niewłaściwe wykonywanie obowiązków rodzicielskich – może ono przybrać formę zachowań patologicznych takich jak: maltretowanie dziecka, nakłanianie do przestępstwa, alkoholizm rodziców, a także rozwiązłość, udział w kradzieżach i rozbojach. Zachowania takie stają się powodem pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej i umieszczenia dzieci w placówce opiekuńczo – wychowawczej. Niewłaściwe wykonywanie obowiązków rodzicielskich przejawia się również w uchylaniu się od obowiązku alimentacyjnego.

5. Przemoc w rodzinie – jest to zjawisko, którego skali nie można precyzyjnie określić. Należy zwrócić uwagę na takie jego formy jak: psychiczne i fizyczne znęcanie się rodziców nad dziećmi, jednego z małżonków nad drugim oraz dorastających dzieci nad rodzicami. Badania wskazują, że sprawcami przemocy są najczęściej mężczyźni, często nadużywający alkoholu, zaś ofiarami żony, matki i dzieci. Zdarza się, iż przemoc wobec dzieci przyjmuje drastyczne formy, a przykładem może być wykorzystywanie seksualne⁶.

---

⁵ Por. D. Rybczyńska, Funkcjonalność i dysfunkcjonalność rodzin. Przyczyny, przejawy i środki zaradcze. Biuletyn Informacyjny Problemy Narkomanii 2002 nr 1, s. 21–22.

⁶ Por. Dysfunkcje i patologie w rodzinie./ wkładka /Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze 1995 nr 9, s. 2–3.

Należy zauważyć, iż każda osoba w rodzinie jest ogniwem systemu, w którym jednostka wpływa na działanie całego układu, zaś działanie tego układu decyduje o zachowaniu poszczególnych elementów. Dlatego też rezultat działania systemu rodzinnego można określić w kategoriach: zdrowy – chory; funkcjonalny – dysfunkcyjny. Natomiast dysfunkcja może istnieć w rodzinie w postaci:

- zaburzenia komunikacyjnego w rodzinie (na przykład porozumiewanie się w sposób pośredni);
- zaburzenia strukturalnego w rodzinie (na przykład zamiana ról – dzieci są rodzicami, rodzice dziećmi, a główną postacią rodzic będący źródłem dysfunkcji – alkoholik czy też sprawca przemocy);
- zaburzenia własnych granic (na przykład brak sprzeciwu wobec przemocy, brak zaufania do ludzi, życie w ukryciu);
- zaburzenia granic pomiędzy poszczególnymi osobami w rodzinie (na przykład brak zrozumienia i tolerancji wobec cudzych uczuć czy przekonań);
- stosowania destruktywnych mechanizmów obronnych (niewłaściwe radzenie sobie ze źródłem dysfunkcji).

Wnikliwa analiza procesów zachodzących w rodzinach dysfunkcyjnych pozwala na wyeksponowanie następującej ich charakterystyki:

- zaprzeczają one swoim problemom, a taka postawa sprawia, że nie zostają one nigdy rozwiązane. W tych rodzinach zaprzecza się również pięciu potencjałom człowieka: uczuciom, spostrzeżeniom, myślom, dążeniom i wyobrażeniom;
- brak w nich intymności;
- są zakorzenione we wstydzie, bardzo często dzieci wstydzą się własnej rodziny;
- występują sztywne, utrwalone role;
- widoczne są zaburzone granice pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny, czują się oni tak jak czują się inne osoby w rodzinie;
- członkowie rodziny spotykają się z przeszkodami w zaspokajaniu swoich potrzeb, bowiem przedkłada się nad te potrzeby realizację potrzeb systemu;
- system komunikacji polega na otwartym konflikcie, albo na akceptacji braku zgody, prawdziwy kontakt jest tam rzadkością lub wcale nie występuje;
- indywidualne różnice poświęcane są dla potrzeb systemu, jednostka istnieje dla rodziny, którą trudno jest jej opuścić;
- zasady są sztywne i nie podlegają zmianie. Idzie tu o perfekcjonizm, kontrolę i oskarżanie;
- jawne tajemnice są częścią kłamstw, które utrzymują rodzinę w zamrożonym stanie, sekrety znają wszyscy, ale udają, że o niczym nie wiedzą;
- ich członkowie odrzucają granice własnej osoby w celu podtrzymania systemu rodziny, a taka postawa prowadzi do odrzucenia własnej tożsamości⁷.

Sz szczególnie niebezpieczny wpływ wywiera rodzina dysfunkcyjna na rozwój wychowujących się w niej dzieci, które nie są w stanie samodzielnie obronić się przed szkodliwym i często wręcz bezwzględny działaniem osób dorosłych.

2. Dziecko w rodzinie dysfunkcyjnej – przystosowanie i rozwój

W rodzinach dysfunkcyjnych rodzice nie sprawują odpowiednio władzy

---

⁷ Por. M. Prajsner, Rodzina dysfunkcyjna, Remedium 2002, nr 5, s.19.

rodzicielskiej. Zachowują się w sposób zbyt despotyczny lub submisyjny, nie określają reguł zachowań dzieci, albo ich nie egzekwują. W takich rodzinach brak jest poczucia bezpieczeństwa oraz jasno określonych norm i wartości, a także wyraźnego podziału ról. Dzieci często sprawują opiekę nad matką lub ojcem. Rodzina źle radzi sobie z kryzysami rozwojowymi, przez które musi przejść⁸. Rodzice zamiast dziecko wspierać i ochraniać, ignorują je lub atakują za to, że nie spełnia ich oczekiwań i nie jest takim jakim oni chcieliby żeby było. W konsekwencji tych działań dzieci rozwijają w sobie dysfunkcjonalne cechy samozachowawcze, po to by przystosować się, zachowując wiarę w to, że rodzice zawsze mają rację. Przystosowują i zmieniają swój świat umysłowy, aby nie ulec niszczyielskiej sile wmawianego poczucia własnej bezwartościowości i wstydu z doznawanego poniżenia. Gdy dorosną same stają się rodzicami dysfunkcyjnymi.

W rodzinach dysfunkcyjnych rodzice nie reagują prawidłowo na pięć wrodzonych cech dziecka takich jak:

1. Drogocенność – nie jest mu ona uświadamiana. Często słyszy ono komunikaty podkreślające jego niższą wartość w porównaniu z innymi członkami rodzin. Nie odczuwa ono swojej samoistnej wartości i dlatego w życiu dorosłym ma trudności w przeżywaniu właściwego poczucia własnej wartości.

2. Bezbronność – jest ona nadużywana. Rodzice nie chronią swojego dziecka i nie uczą je jak uniknąć wykorzystywania i poniżania przez innych. W efekcie takich poczynań dzieci są nadmiernie bezbronne, narażone na zranienia i wykorzystywanie. W życiu dorosłym mogą mieć problemy z nawiązywaniem właściwych kontaktów międzyludzkich, z wchodzeniem w role społeczne.

3. Niedoskonałość – nie jest uznawana i szanowana. Dzieci są krytykowane za niedoskonałość i są przekonane, że niedoskonałość jest czymś nienormalnym. Osoby wychowywane w takiej atmosferze w życiu dorosłym stają się perfekcjonistami, stawiającymi przesadne wymagania wobec siebie i swoich bliskich, albo osobami zbuntowanymi, mającymi problemy z adekwatną, rzetelną oceną własnej osoby.

4. Zależność dziecka – nie jest właściwie kształtowana. Bywa, że rodzice nieustannie troszczą się o wszystko i nie pozwalają dziecku na samodzielność, albo też atakują dziecko za posiadanie i ekspresję swoich pragnień lub ignorują jego pragnienia. Dzieci z takich rodzin jako osoby dorosłe mają problemy z rozpoznawaniem i zaspokajaniem swoich potrzeb.

5. Niedojrzałość dziecka nie jest uwzględniana. Rodzice wymagają od dziecka zachowań bardziej dojrzałych, albo pozwalają zachowywać się dzieciom

---

⁸ Por. M. Ryś, Problemy w rodzinie dysfunkcyjnej, (w:) Wychowanie do życia w rodzinie, poz. cyt., s. 279.

mniej dojrzałe niż na ich wiek przystało. W życiu dorosłym osoby takie mają problemy z samodzielnym, wyważonym i stabilnym funkcjonowaniem⁹.

Życie dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej jest dla niego wielką krzywdą, gdyż rodzice na ogół nie dbają o zaspokojenie jego potrzeb, a sposób traktowania przez rodziców staje się dla niego źródłem cierpień i często prowadzi do deformacji jego rozwoju, negatywnych skutków emocjonalnych i zaniżonych aspiracji życiowych i zawodowych. W relacjach między dzieckiem i rodzicem brakuje miłości, której towarzyszy szacunek dla drugiego człowieka i troska o jego dobro¹⁰. «Efektem wzrastania w rodzinie dysfunkcyjnej jest niczym niezawiniony bagaż, który każde dziecko musi jakoś udźwignąć, zanim dorośnie i będzie samo stanowiło o sobie. Strategiami przetrwania w opisywanym systemie są podejmowane role. Dzieci czynią to nieświadomie, ale adekwatnie, z jednej strony – do wieku, temperamentu i dyspozycji osobowościowych, z drugiej strony – do zaznaczeń, «etykiet» przyczepianych przez rodziców i najbliższe otoczenie (babcię, dziadków, ciocię, wujków, sąsiadów, nauczycieli, rówieśników)»¹¹.

Publikacje naukowe podejmujące problematykę ukazującą problemy rodziny przybliżają różnorodne typologie ról jakie pełnią dzieci w rodzinach dysfunkcyjnych. W jednej z nich mówi się o czterech wzorach funkcjonowania dziecka w takiej rodzinie, a są nimi: bohater rodziny, kozioł ofiarny, maskotka i aniołek.

Bohaterem rodziny zostaje zazwyczaj najstarsze dziecko w rodzinie. Jest on zdecydowany dowieść świata, że u niego w rodzinie nic złego się nie dzieje. Bohater nie sprawia żadnych problemów, przejmuje zadania i obowiązki rodziców przekraczające jego możliwości. Dbą o porządek w domu, troszczy się o rodzeństwo oraz rodziców. Dziecko takie jest nadobowiązkowe i zbyt dorosłe, dobrze się uczy i może zajmować wysoką pozycję w strukturze klasy szkolnej. Sprawia wrażenie silnego i odpornego dlatego nie przyciąga uwagi nauczyciela i nie otrzymuje wsparcia. Zajmując się innymi, często zaniedbuje własne potrzeby. Konsekwencją takiego długotrwałego funkcjonowania są różnorodne powikłania zdrowotne, depresje, nerwica wegetatywna, migrena, astma, bóle kręgosłupa.

Kozioł ofiarny to rola przypadająca najczęściej dziecku nieco młodszemu od «bohatera». Często rodzice wyznaczają któreś z dzieci do tej roli komunikując mu niższą wartość i brak zdolności w porównaniu ze starszym bratem lub siostrą i

---

⁹ Por. S. Kawula, Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych, (w:) Pedagogika rodziny, red.

J. Brągiel, A. Janke, S. Kawula, Toruń 2005, s. 131–132.

¹⁰ Por. B. Lulek, Miłość wyznacznikiem partnerstwa i dialogu nauczycieli z rodzicami, (w:) Wartości w pedagogice. Miłość jako wartość we współczesnej pedagogice, red. W. Furmanek, Rzeszów 2009, s.198–205.

¹¹ Por. A. M. Seferyńska, Uczeń z rodziny dysfunkcyjnej, Warszawa 2004, s. 26.

dokonyują projekcji wszelkich rodzinnych win i niepowodzeń na taką właśnie osobę. Naznaczone dziecko czuje się gorsze od innych. Nie znajdując akceptacji w domu szuka jej poza nim i wchodzi do negatywnych ze społecznego punktu widzenia grup. Przestaje się uczyć, wagaruje, jest agresywne, wulgarne, sięga po papierosy i alkohol, a nawet narkotyki oraz popada w konflikt z prawem. Swoim działaniem umacnia ukształtowane przekonanie, że nie jest nic wart i nie zasługuje na miłość. Prowadzony tryb życia naraża go na niebezpieczeństwo utraty zdrowia.

Zadaniem maskotki jest zabawianie innych. Rolę tę pełni zazwyczaj najmłodsze dziecko, które z uwagi na wiek jest w centrum zainteresowania członków rodziny, nawet rodzica, którego zachowanie jest powodem dysfunkcji rodziny. W ten sposób demonstruje on to, jakim jest opiekuńczym i dobrym rodzicem. Dziecko funkcjonujące w tej roli swoim wymuszonym często przez innych domowników dla rozładowania sytuacji śmiechem i żartami stara się złagodzić zaistniałą sytuację, która tak naprawdę z radością nie ma nic wspólnego. Konsekwencją takiego zachowania jest brak umiejętności okazywania w życiu dorosłym, w sposób spontaniczny swoich prawdziwych uczuć.

Rolę aniołka odgrywa zazwyczaj dziecko o dużej wrażliwości i delikatnej konstrukcji osobowości. Odizolowuje się ono od niebezpieczeństw jakie niosą ze sobą realia życia rodzinnego zamykając się w swoim własnym świecie. Ucieka w świat swojej wyobraźni i snuje marzenia o kochającej rodzinie, w której czuje się pewnie, jest bezpieczne i szczęśliwe. Dziecko takie ma problemy z nawiązywaniem kontaktów międzyludzkich, jest samotne, nieobecne. Bywa że uciekając przed rzeczywistością sięga po narkotyki i wpada w uzależnienie. Jako osoba dorosła nie potrafi tworzyć satysfakcjonujących związków. Z wiekiem pogłębia się przepaść pomiędzy wewnętrznym bogactwem przeżyć a zewnętrzną biernością, co prowadzi do rozwoju schizofrenii¹².

W. Sztander rozpatrując role, które dzieci pełnią w rodzinach dysfunkcyjnych, eksponuje znaczenie roli jako strategii utrzymania patologicznego systemu rodzinnego:

- ratownik – wyciąga z opresji, chroni przed konsekwencjami, pociesza, otacza opieką (odpowiednik «bohatera», «maskotki»);
- prowokator – konfrontuje sprawcę z rzeczywistością, ale powoduje to pogłębienie się poczucia winy i małej wartości prowokatora, często sam wybucha złością, agresją, zadaje ból (odpowiednik «kozła ofiarnego»);
- ofiara – przyjmuje na siebie coraz więcej obowiązków i coraz większą odpowiedzialność za wszystkich członków rodziny i przejmując nad nimi kontrolę (odpowiednik «bohatera»)¹³.

Podsumowując warto podkreślić, że funkcjonalna i zdrowa rodzina stanowi

---

¹² Por. Tamże, s. 26–30.

¹³ Por. W. Sztander, *Poza kontrolą*, Warszawa 1993, s. 38.

środowisko wychowawcze, w którym rozwijają się dojrzałe aksjologicznie i odpowiedzialne istoty ludzkie. Rodzina taka zabezpiecza przetrwanie i rozwój, zaspokaja potrzeby emocjonalne, zapewnia wzrastanie każdego członka w tym także rodziców. Jest ona miejscem, w którym rozwija się poczucie własnej godności i szacunek dla drugiego człowieka, a także jest podstawową jednostką socjalizacji decydującą o istnieniu społeczeństwa. Stąd też potrzeba wspierania rodziny i rozwijania jej świadomości wychowawczej, a szczególna rola w tym zakresie przypada szkole i pozaszkolnym instytucjom realizującym funkcję edukacyjną, wychowawczą i opiekuńczą.

LITERATURA

Dysfunkcje i patologie w rodzinie. /wkładka/ Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze 1995 nr 9.

Kawula S., Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy, Toruń 2001.

Kawula S., Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych, (w:) Pedagogika rodziny, red. J. Brągiel, A. Janke, S. Kawula, Toruń 2005.

Lulek B., Miłość wyznacznikiem partnerstwa i dialogu nauczycieli z rodzicami, (w:) Wartości w pedagogice. Miłość jako wartość we współczesnej pedagogice, red. W. Furmanek, Rzeszów 2009.

Lulek B., Relacje rodzina – dziecko we współczesnym świecie, Kwartalnik Edukacyjny 2003, nr 1.

Prajsner M., Rodzina dysfunkcyjna, Remedium 2002, nr 5.

Rybczyńska D., Funkcjonalność i dysfunkcjonalność rodzin. Przyczyny, przejawy i środki zaradcze. Biuletyn Informacyjny Problemy Narkomanii 2002 nr 1.

Ryś M., Problemy w rodzinie dysfunkcyjnej, (w:) Wychowanie do życia w rodzinie, red. K. Ostrowska, M. Ryś, Warszawa 1999.

Seferyńska A. M., Uczeń z rodziny dysfunkcyjnej, Warszawa 2004.

Syrek E., Teoretyczne standardy zdrowia dzieci i młodzieży a ich środowiskowe uwarunkowania w rejonie górnośląskim. Studium pedagogiczno – społeczne, Katowice 1997.

Sztander W., Poza kontrolą, Warszawa 1993.